

БРОВАРНАЯ ВЫТВОРЧАСЦЬ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ (1861–1914 гг.)

У парэформенны перыяд на тэрыторыі Беларусі адной з галін прамысловай вытворчасці ў памешчыцкіх гаспадарках было вінакурэнне. Яно было цесна звязана з жывёлагадоўляй і земляробствам. Вінакурэнне давала спірт, які меў значны збыт і адыходы (брагу) на адкорм жывёлы. Бровары ў Беларусі адносіліся да трэцяй і другой катэгорыі, гэта значыць, былі дробнымі (85,7 %) і сярэднімі (14,3 %), на апошніх вытворчасць бязводнага спірту не дасягала 40 тыс. вёдзер у год¹. Звычайна на вінакурных заводах былі задзейнічаны 1 магістар і 5–7 (за рэдкім выключэннем — 12–18) рабочых. У адпаведнасці з данымі за 1890 г., на 376 дзеючых заводах у 5 беларускіх губернях працавала 2 900 рабочых, альбо ў сярэднім па 7–8 чалавек на кожным з іх².

Пасля скасавання прыгону адбылося значнае скарачэнне колькасці бровараў у цэлым па імперыі, аднак асабліва ў беларускіх губернях. Так, калі ў 50 губернях Еўрапейскай Расіі колькасць бровараў з 1862/1863 да 1867/1868 гг. паменшылася ў 1,4 раза, то ў 5 беларускіх губернях — у 2,1 раза. Скарачэнне колькасці такіх заводаў у Беларусі працягвалася да 1900 г. і складала 428 (табл. 1).

¹ Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. СПб., 1895. Т. 2. С. 167.

² *Литинский, Л. П. Развитие капитализма в сельском хозяйстве Белорусии.* С. 110.

Таблица 1 — Динаміка броварнай вытворчасці³

Губерні	Колькасць заводаў	Перакурана хлебных прыпасаў (пудоў)	Перакурана бульбы (пудоў)	% перакуранай бульбы	Выкурана вёдзер 100° спірту*	Колькасць заводаў	Перакурана хлебных прыпасаў (пудоў)	Перакурана бульбы (пудоў)	% перакуранай бульбы	Выкурана вёдзер 100° спірту*
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Віленская	171	892097	344653	27,9	345087	114	975129	546595	35,9	420827
Віцебская	142	611710	500	0,08	220266	69	496395	1020	0,2	183916
Гродзенская	200	623206	3020609	82,9	557975	123	348675	1368744	79,9	451544
Мінская	346	1033667	1789272	63,3	565779	147	1200319	703776	36,9	501714
Магілёўская	255	1241353	164958	11,7	460618	69	1014375	1500	0,2	389705
Разам	1114	4402033	5319992	54,7	2149725	522	4034893	2621635	39,3	1947706
	1880–1881 гг.					1899–1900 гг.				
12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Віленская	89	465733	1259147	73,0	322507	73	744369	280039	79,0	167910
Віцебская	50	317040	43918	12,0	129975	32	157770	691558	81,4	401574
Гродзенская	89	333572	2586120	88,5	447075	71	277084	3512765	92,7	1552469
Мінская	132	543419	2596819	82,7	536575	153	1120700	5942709	84,1	3279928
Магілёўская	78	575749	382314	39,9	275046	99	631411	3262221	83,9	1780549
Разам	438	2235513	6868318	75,4	1711175	428	2913493	16217292	84,6	8686430
	1906–1907 гг.					1910–1911 гг.				
23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
Віленская	98	862835	4372751	83,5	2412964	102	458847	5830503	92,7	2573918
Віцебская	40	169761	1095936	86,6	548798	44	104854	1615237	93,9	663293
Гродзенская	94	367879	5709723	93,9	2449564	103	390059	6985332	94,7	2958810
Мінская	206	1233921	8887274	97,8	4393923	229	820647	13104240	94,1	5696696
Магілёўская	136	639331	6148722	90,6	2779023	150	451177	7772173	94,5	3227417
Разам	574	3273727	26214406	88,9	12584272	628	2225884	35307485	94,1	15120134

³ Падлічана: *Литинский Л. П.* Развитие капитализма в сельском хозяйстве Белоруссии. С. 111, 114–115; Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств. СПб., 1913. Вып. 6. С. 188–189.

* У 1863–1881 гг. падлік вёўся 100° спірту, а з 1899/1900 гг. — 40°.

На рэзкае скарачэнне колькасці бровараў на тэрыторыі Беларусі ў пачатку 60-х гг. XIX ст. паўплывалі прычыны як агульнаімперскага характару, так і склаўшаяся сацыяльна-эканамічная і палітычная сітуацыя ў краі. Да агульных неабходна аднесці няздольнасць памеснага дваранства перавесці сваю гаспадарку на капіталістычныя рэйкі. Выкупная аперацыя па аграрнай рэформе 1861 г. адмоўна паўплывала на стан не толькі сялянскай, але і памешчыцкай гаспадаркі. Акрамя гэтага, з 1 студзеня 1863 г. замест адкупной сістэмы ўводзіўся збор ускосных падаткаў (акцызаў) на прадукты вінакурнай вытворчасці.

У беларускіх губернях сітуацыя абвастралася пераводам сялян з 1863 г. на абавязковы выкуп, што ліквідавала іх часова-абавязаны стан. Тым самым памешчыкі пазбавіліся дармавой рабочай сілы. Акрамя гэтага, канфіскацыі маёнткаў і секвестр прадугледжвалі пераход маёнткаў удзельнікаў паўстання 1863–1864 гг. у распараджэнне казны з аддачай іх у арэнднае карыстанне. Бровары ў такіх уладаннях з цягам часу прыпынялі сваю дзейнасць. Дзесяціпрацэнтны збор з даходаў памесных дваран-католікаў падрываў броварную вытворчасць у прыватнасці і гаспадарку наогул.

На падставе «Положения о питейном сборе» ад 4 ліпеня 1861 г.⁴ ствараліся губернскія і акруговыя акцызныя ўпраўленні па зборы ўскосных падаткаў з заводаў па вытворчасці моцных напояў. Пры гэтым ускосныя падаткі з вырабу спірту, вытворчасці табаку (з 1865 г.), солі (з 1866 г.) і іх продажу давалі амаль адну трэць усіх мясцовых дзяржаўных даходаў у беларускіх губернях. Гэтаму садзейнічала і ліквідацыя ў 1897 г. прапінацыйнага права (выключнага права памесных дваран на

⁴ Полное собрание законов Российской империи (далее ПСЗРИ). 2-е собр. Т. 37. № 37197.

продаж спіртных напояў) у заходніх губернях. З гэтага часу ўводзіўся казённы продаж гарэлкі⁵.

У адпаведнасці з Палажэннем ад 4 ліпеня 1861 г. завод павінен быў вырабляць не менш чым 540 вёдзер бязводнага спірту ў год, уводзіліся безупынна дзейнічаючыя перагонныя апараты, а з 1870 г. — кантрольныя прыборы для ўліку атрыманага спірту.⁶ Да таго ж пастаянна павялічваўся акцызны збор з аднаго градуса атрыманага спірту, які ў 1863 г. складаў 4 кап., у 1864 г. — 5, 1869 г. — 6, 1874 г. — 7, 1881 г. — 8 і з 1892 г. — 10 кап.⁷ Зразумела, што дробныя бровары закрываліся, а ўвядзенне новых у 60–70-х гг. было рэдкай з’явай. У той жа час вытворчасць спірту з 1862/1863 да 1899/1900 гг. павялічылася ў 1,6 раза. Відавочна, гэта было звязана з растучай канцэнтрацыяй вінакурнай вытворчасці і тэхнічным пераўзбраеннем бровараў. Разам з тым, падлікі Л. П. Ліпінскага аб колькасці вырабленага спірту ў гэтыя гады не адпавядаюць рэчаіснасці. Справа ў тым, што ў папярэднія гады памер атрыманага спірту ацэньваўся ў 100°, а з 1899/1900 г. — у 40°. Таму рэальна ў гэтым годзе было атрымана не 8 686 430 вёдзер спірту, а 3 474 572 вядрызулікам 100° спірту, што перавысіла вытворчасць 1862/1863 г. толькі ў 1,6 раза, а не ў 4, як у Л. П. Ліпінскага. Ёсць і іншыя метады аналізу статыстычных даных, якія пацвярджаюць нашы высновы. Вядома, што выхад спірту з 1 пуда хлебных прыпасаў складаў ад 0,35 да 0,37 вядра, а з 1 пуда бульбы — ад 0,09 да 0,11.⁸ Калі перамножыць колькасць перапрацаваных хлебных прыпасаў і бульбы на адпаведныя паказчыкі, а суму на 2,5, то атрымаем колькасць вёдзер 40° спірту, які ўказаны Л. П. Ліпінскім у 1899/1900 г. (табл. 2).

⁵ ПСЗРИ. 2-е. собр. Т. 40. № 42180.

⁶ Опыт описания Могилевской губернии... Кн. 1. С. 244.

⁷ Вся Россия... СПб., 1895. Т. 2. С. 165.

⁸ Опыт описания Могилевской губернии... Ки. 1. С. 244.

Таблиця 2 — Динаміка броварнай вытворчасці ў 1906/1907–1910/1911 гг.⁹

Губерні	Гады	Усяго заводаў	З іх джанджавых	Кольнасць перапрацаваных прыпасаў (пудоў)			Кольнасць выкупнага 40 ° спірту (вёдзер)
				хлебных	бульбы	патакі і іншыя прадуктаў	
Віленская	1906/1907	98	8	830155	4372751	32680	2412964
	1907/1908	101	7	659828	4951884	147430	2770540
	1908/1909	101	6	410973	4947202	48196	2251725
	1909/1910	101	4	361408	4351815	12960	1946653
	1910/1911	102	5	445247	5830503	13600	2573978
Віцебская	1906/1907	40	–	169761	1095936	–	548798
	1907/1908	42	–	116481	1595955	–	690783
	1908/1909	42	–	203041	1169845	–	591708
	1909/1910	43	–	17639	964628	–	518356
	1910/1911	44	–	104854	1615237	–	663293
Гродзенская	1906/1907	94	3	357666	5709723	10213	2449564
	1907/1908	96	3	434511	4667569	20182	2197857
	1908/1909	103	3	389008	6041778	20239	2648313
	1909/1910	104	2	319552	5724919	15060	2503435
	1910/1911	103	2	380715	6985332	9344	2958010
Мінская	1906/1907	206	4	1233921	8887274	–	4393923
	1907/1908	209	5	849394	10516414	12252	4863574
	1908/1909	220	4	781132	11497415	–	5018097
	1909/1910	225	6	771989	12137843	–	5400098
	1910/1911	229	5	820947	13104240	–	5699696
Магілёўская	1906/1907	136	2	639331	6148722	–	2779023
	1907/1908	139	2	455783	7112388	–	3132360
	1908/1909	142	1	546318	6707599	–	2997809
	1909/1910	152	2	398272	7118696	–	3160408
	1910/1911	150	2	451177	7772173	–	12584272
Разам	1906/1907	574	17	3230864	26214406	42763	12584272
	1907/1908	587	17	2515997	28844210	179864	13655109
	1908/1909	608	14	2330472	30363839	68435	13507652
	1909/1910	625	14	2036683	30297901	28020	13528950
	1910/1911	628	14	2202940	35307485	22944	15120134

⁹ Падлічана: Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств. Вып. 6. С. 188–189.

Толькі з пачатку XX ст. наглядаўся рост колькасці бровараў. У 5 беларускіх губернях іх павялічылася з 428 у 1899/1900 г. да 574 — у 1906/1907 г. і да 628 — у 1910/1911 г., альбо ў 1,47 раза ў параўнанні з 1899/1900 г., а вытворчасць 40° спірту — у 1,74 раза (табл. 1, 2).

Гэта сведчанне далейшага ўзбуйнення як саміх заводаў, так і ўдасканалення тэхналагічных працэсаў. Так, у Гродзенскай губ. за 1900–1913 гг. былі заснаваны 33 новыя бровары, аснашчаныя новым абсталяваннем, што складала 33 % ад усіх дзейнічаўшых¹⁰ (табл. 3).

Хуткі рост колькасці бровараў быў выкліканы і законам ад 4 чэрвеня 1890 г., па якім завод мог быць заснаваны пры наяўнасці не менш чым 60 дзес. ворнай зямлі пры маёнтку, а сам памер завода залежаў ад плошчы ворыва. Зразумела, што гэты закон задавальняў буйных латыфундыстаў і стымуляваў развіццё земляробства. Так, у 1910/1911 г. пры памешчыцкіх броварах была ўжо значная колькасць ворнай зямлі, якая вагалася ў сярэднім на адзін завод ад 481 дзес. у Віцебскай губ. да 669 — у Гродзенскай¹¹.

Табліца 3 — Гады заснавання бровараў у беларускіх паветах Гродзенскай губерні¹²

Да 1861 г.	1860-я	1870-я	1880-я	1890-я	1900–1907 гг.	1908–1913 гг.
23	19	4	4	16	25	8

¹⁰ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (далей — НГБА у г. Гродна). Ф. 30. Воп. 1. Спр. 518. Арк. 144–184.

¹¹ Падлічана: Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и иностранных государств. Вып. 6. С. 188–189.

¹² Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (далей — НГБА у г. Гродна). Ф. 30. Воп. 1. Спр. 518. Арк. 144–184.

Па колькасці заводаў і вырабленага спірту Мінская губ. увесь парэформенны перыяд займала першае месца. Так, у 1862/1863 г. на яе долю прыпадала 31,1 % бровараў і 26,3 % спірту, а ў 1910/1911 г. адпаведна — 36,5 % і 37,7 %. Затым ішла Магілёўская губ. (23,9 % заводаў і 21,3 % вытворчасці спірту). На Гродзенскую і Віленскую губерні прыпадала 103 і 102 заводы, але ў Гродзенскай губ. іх магутнасць была крыху вышэйшай. Тут выхад спірту склаў 19,6 %, а ў Віленскай губ. — 17,0 % ад вырабленага ў 1910/1911 г. у 5 беларускіх губернях¹³.

Шго тычыцца развіцця вінакурэння на сучаснай тэрыторыі Беларусі, то пэўнае ўяўленне аб гэтым дае табл. 4.

Табліца 4 — Гады заснавання дваранскіх бровараў на тэрыторыі Беларусі¹⁴

Губерні	да 1861 г.*	1860-я	1870-я	1880-я	1890– 1901 гг.	Разам
Віленская (4 паветы)	17	1	2	14	16	50
Віцебская (5 паветаў)	8	–	2	2	7	19
Гродзенская (6 паветаў)	27	6	3	16	19	71
Мінская	11	2	4	14	29	60**
Магілёўская	19	6	15	16	45	101
<i>Разам</i>	<i>82</i>	<i>15</i>	<i>26</i>	<i>62</i>	<i>116</i>	<i>301</i>

¹³ Падлічана: табліцы 1, 2.

¹⁴ Падлічана: Спісок фабрик и заводов Европейской России. СПб., 1903. С. 480–490; 509–516; 574–586.

* У графу да 1861 г. уключаны і бровары, год заснавання якіх невядомы.

** У Мінскай губерні, акрамя 60 дваранскіх бровараў, дзейнічала звыш 90 бровараў, якія належалі прадстаўнікам іншых саслоўяў.

У 1901/1902 гг. у 35 беларускіх паветах дзейнічаў 301 дваранскі бровар, ці 70,3 % ад іх агульнай колькасці ў 5 заходніх губернях. З іх агульнай колькасці 116, ці 38,5 % былі заснаваны ў 1890–1900 гг. падчас эканамічнага пад'ёму, які характарызаваўся прамысловай рэвалюцыяй у Беларусі. На 301 бровары задзейнічана 2485 рабочых, альбо ў сярэднім па 8–9 чалавек на кожны з бровараў. Гадавая сума вытворчасці спірту склала 5049,7 тыс. руб. Трэба мець на ўвазе, што намі не ўлічаны бровары, якія разам з дваранскімі маёнткамі перайшлі ў валоданне іншых саслоўяў.

Сярод паветаў Мінскай губ., дзе сума гадавой вытворчасці перавышала 1 млн руб., першае месца ў пачатку XX ст. займаў Рэчыцкі павет (2,7 млн руб.). Затым ішлі Слуцкі — 2,0 млн руб., Бабруйскі — 1,95, Навагрудскі — 1,6, Пінскі — 1,2 і Мінскі павет — 1,1 млн руб.¹⁵

Фармальна абсалютная большасць бровараў належала памесным дваранам. Але на самой справе значная частка іх здавалася ў арэнду, звычайна яўрэям ці безземельным дваранам каталіцкага веравызнання. Так, у Магілёўскай губ. у 1880 г. з 75 бровараў дваранам належала 73 (97,3 %), з якіх 48 прыпадала на долю католікаў, а 25 — праваслаўных і лютэран. З 73 бровараў у арэндзе яўрэяў было 34, а ў дваран — 4¹⁶. У пачатку XX ст. пасля аслаблення некаторых абмежавальных юрыдычных актаў адносна набыцця зямлі яўрэямі, апошнія паступова станавіліся не толькі арандатарамі бровараў, але і іх уласнікамі. Так, у 1913/1914 г. у Гродзенскай губ. з 99 вінакурных заводаў 13 належала яўрэям на праве ўласнасці¹⁷.

Акрамя гэтага, на тэрыторыі беларускіх губерняў рэальна дзейючых бровараў было значна больш, чым па даных ак-

¹⁵ Россия. Полное географическое описание нашего отечества. СПб., 1905. Т. IX. С. 290.

¹⁶ Опыт описания Могилевской губернии... Ки. 1. С. 196–202.

¹⁷ НГБА ў г. Гродна. Ф. 30. Воп. 1. Спр. 518. Арк. 68–73.

цызнага ведамства. Існавалі тайныя бровары, якія належалі ў асноўным яўрэям. Асабліва гэта праявілася ў Гродзенскай і Віленскай губернях. Такая іх дзейнасць набыла рэпутацыю «акадэміі махлярства»¹⁸. Толькі з 1877 да 1887 г. тут было ліквідавана 507 тайных бровараў, а ў Гродзенскай губ. кожны год выяўлялася па 3–5 такіх вінакурняў¹⁹.

Сыравінай для вінакурэння з'ўляліся хлебныя прыпасы і бульба. Да 1881/1882 г. большасць спірту выраблялася са збожжавых культур, але з адзначанага часу бульба паступова пачала іх выцясняць. Хаця працэнт перапрацаванай бульбы ў 1862/1863 г. і перавышаў колькасць хлебных прыпасаў, але выхад спірту з аднаго пуда бульбы быў у 3–4 разы меншым. Таму менавіта 1880/1881 г. з'явіўся пераломным. На гэта паўплывала і значане пашырэнне пасяўной плошчы пад бульбу. Так, у Віленскай губерні з 1881 да 1889 г. плошча пад бульбай пашырылася ў 2,3, Гродзенскай — у 1,9, Мінскай — у 2,1, Магілёўскай — у 4,7 раза. Нягледзячы на значнае скарачэнне дваранска-памешчыцкага землеўладання, у пачатку ХХ ст. агульныя плошчы пад пасевамі бульбы павялічваліся. Бульбяны клін у 1900 г. у беларускіх губернях складаў 133,8 тыс. дзесяцін зямлі, а ў 1913 г. — ужо 204,9 тыс. дзесяцін. Удзельная ж вага бульбы ў агульным пасеве склала ў 1900 г. 9,8, а ў 1913 — 15,4 %²⁰. Гэта сведчыць аб тым, што прыватныя ўласнікі, галоўным чынам памешчыкі, нягледзячы на пераход значнай часткі зямлі ў рукі сялян, імкнуліся ўтрымаць ворныя землі, пераходзілі да шматпольнай сістэмы за кошт скарачэння папапу і некаторых традыцыйных збожжавых культур, якія давалі меншы прыбытак. Так, у 80-х гадах ХІХ ст. гэты прыбытак ад вырошчвання жыта складаў 8,7 руб. з адной дзесяціны, аўса —

¹⁸ НГБА ў г. Гродна. Ф. 1. Воп. 9. Спр. 1388. Арк. 3.

¹⁹ Там жа. Арк. 5, 9.

²⁰ Эканоміка Беларусі... С. 138–139.

5,3, ячменю –11,5, а бульбы – 57,9 руб.²¹ Акрамя гэтага, было ўстаноўлена, што выхад спірту з 1 дзес. вырашчарай бульбы быў значна большы ў параўнанні з 1 дзес. збожжавых. Так, з 1 дзес. жыта выхад бязводнага спірту складаў 26,3 вядра, а бульбы – 78,9 вядра, ці ў 3 разы больш²².

Броварная вытворчасць стымулявала і развіццё жывёлагадоўлі. На адыходах ад вінакурэння адкормлівалася буйнарагатая жывёла на продаж. Так, у 60-х гг. толькі на броварах Пружанскага павета на адыходах ад вінакурэння адкормлівалася звычайна па 20–40 галоў жывёлы. Сучаснікі адзначалі, што «адкормленыя брагаю быкі адпраўляюцца часткова ў Варшаву і ў Вільню па 60–90 руб. за галаву, большай жа часткай – на мясцовыя бойні»²³.

Адкорм буйной рагатай жывёлы практыкаваўся і ў іншых губернях Беларусі. Так, Мінскі губернатар неаднаразова падкрэсліваў, што «ў маэнтках з броварамі нярэдка ўтрымліваецца лішак уласнай жывёлы ці чужой з платаю за яе ўтрыманне з мэтай адкорму і продажу на ўбой у гарады»²⁴. У прыватнасці, Рэчыцкі памешчык А. Горват яшчэ з пачатку 60-х гг. практыкаваў адкорм валоў, якіх скупліваў на Украіне. Адкормленыя валы дастаўляліся у Пенябург і прыносілі штогод да 40 тыс. руб. прыбытку²⁵.

У 80–90-х гг., дзе дзейнічалі бровары і мелася значная колькасць лугоў і пашы, адкорм і выпас буйной рагатай жывёлы набылі далейшае развіццё. Выпас практыкаваўся з вясны да

²¹ Сельское и лесное хозяйство России. СПб., 1893. С. 338, 340.

²² Сборник сведений по истории и статистике внешней торговли. СПб., 1902. Т. 1. С. 105.

²³ Несколько сведений о современном состоянии сельского хозяйства и промыслов в Гродненской губернии. Гродно, 1872. С. 89.

²⁴ Приложение к всеподданейшему отчету Минского губернатора за 1975 год. Минск, 1876. С. 25–26.

²⁵ *Бейлькин, Х. Ю.* Сельскохозяйственный рынок Белоруссии... С. 74.

восені, а на адкорм на броварах жывёлу ставілі з восені да вясны. У сярэдзіне 90-х гг. па ініцыятыве памешчыкаў Мінскай губерні ўпраўляючы Мінскім аддзяленнем Дзяржаўнага банка паставіў пытанне аб адкрыцці крэдыту на 6–8 месяцаў для тых гаспадароў, што займаліся гэтай дзейнасцю. І на пачатку ХХ ст. у маёнтках, дзе дзейнічалі бровары, па-ранейшаму практыкаваўся адкорм як памешчыцкай жывёлы, так і жывёлапрамыслоўцаў, якія звычайна ўвосень скупалі па нізкіх цэнах сялянскую жывёлу²⁶. Так, у 1909 г. на адкорме жывёла ўтрымлівалася пры 221 бровары. У 1901–1908 гг. штогод на броварах адкормлівалася 15–16 тыс., а на выпасе — 14–15 тыс. галоў буйной рагатай жывёлы. Ужо ў 1913 г. з беларускіх губерняў толькі вываз па чыгунцы склаў 54,4 тыс. галоў буйной рагатай жывёлы²⁷.

Такім чынам, на тэрыторыі Беларусі з 1861 да 1900 гг. наглядаўся працэс скарачэння колькасці бровараў. Ён быў парушаны ў пачатку ХХ ст. З 1900 да 1911 г. лік вінакурных заводаў павялічыўся на 200 адзінак. Пры гэтым неабходна мець на ўвазе, што памяншэнне колькасці бровараў адбывалася ў асноўным за кошт дробных, якія не адпавядалі прынятым заканадаўчым нормам. Нягледзячы на колькасны спад, вытворчасць спірту з канца 80-х гг. ХІХ ст. пераўзышла паказчыкі 1862 г. Вінакурэнне было ўзаемазвязана з сельскагаспадарчай сферай. Яно садзейнічала пераходу ад трохпольнай да шматпольнай сістэмы ў земляробстве, развіццю жывёлагадоўлі і гандлю мясапрадуктамі.

²⁶ Памятная кннга Виленской губернии на 1913 год. Вильно, 1913. Ч. 2. С. 13.

²⁷ *Бейлькин, Х. Ю.* Сельскохозяйственный рынок Белоруссии... С. 206–207.